

Historické předpoklady

Americká sociologie vojenství je mladou společenskovědní disciplínou. Nemá ani zvlášť pozoruhodnou historii, ani vlastní teoretické zdroje. Její vznik je spojován s explozí empirických výzkumů za druhé světové války. Profil americké vojensko-sociologické produkce neodpovídá charakteru a intenzitě vojenskopolitické aktivity USA, zvláště přihlédneme-li k historickým dimenzím.

Američtí autoři někdy odůvodňují „zpoždění“ vojenské sociologie antimilitarismem společenských věd a institucionálními bariérami, kterými se polofeudální, konzervativní armáda tradičně bránila intervenci civilních, byť vědeckých autorit. Hlubší příčiny najdeme ve specifických sociálně ekonomických podmínkách vývoje americké společnosti.

Úspěšná ekonomická expanze dlouhou dobu vytvářela živnou půdu pro liberalismus, který byl až do poloviny 20. století v USA převládající ideologií. Kapitalistická industrializace však neprobíhala bez sociálních konfliktů a krizí, zejména v 80. a 90. letech minulého století. Sociologie, která od počátku plnila sociálně terapeutickou funkci, zákonitě obracela svou pozornost především k otázkám společenského vývoje. H. Speier právem zdůraznil, že objev sociální struktury v 19. století odvrátil pozornost sociologů od ozbrojeného násilí a místo ohrožení fyzické bezpečnosti se do popředí dostaly problémy ekonomické a právní jistoty.¹ Sociologie průmyslu, chudoby, sociálních konfliktů a meziskupinových vztahů musela předcházet vzniku sociologie vojenství.

Mimořádně příznivé podmínky v USA navíc způsobily, že po 150 let neměly Spojené státy na dosah vážnějšího nepřítele. Alexis de Tocqueville již v polovině minulého století postřehl, že Amerika má

zvláštní štěstí, protože nemá nebezpečné sousedy a k obraně jí stačí jen několik tisíc vojáků. Tato okolnost se projevila i v americké ústavě, podle které byla funkce obrany země svěřena milici. Armáda, která se zasloužila o vítězství v revoluční válce, byla téměř rozpuštěna a odsouzena ke geografické, politické, sociální i kulturní izolaci v uzavřených enklávách vojenských základů. V politických zápasech s konzervativními politiky usilujícími o vybudování velké, pravidelné armády měli vždy větší vyhlídky liberálové, kteří bojovali za zachování miličního systému v duchu usnesení kongresu z 2. 6. 1784:

„...stále armády jsou v době míru neslučitelné s principy republikánské vlády, nebezpečné pro svobodu lidu a všeobecně směřují k vytváření destruktivní mašinérie, která vede k nastolení despotismu.“²

Tato koncepce odpovídala i mentalitě lidových mas. Na americkém tržišti, v klimatu individuální honby za ziskem, se vojenské instituce s přísně formalizovanou strukturou jevily jako cizorodá tělesa ohrožující svobodu, demokracii, hospodářskou prosperitu i mír.

Američtí sociologové se na přelomu 19. a 20. století věnovali vojenské problematice jen okrajově. Zajímala je především válka jako specifická forma sociálního konfliktu. Konečnou podobu jejich úvah formovaly evropské vlivy, zvláště sociální darwinismus, psychologismus a evolucionismus. K nejatraktivnějším patřila optimistická konstrukce mírové industriální společnosti, jejíž počátky lze sledovat již u A. Fergusona a Saint-Simona a která vyvrcholila v sociologickém systému A. Comta a H. Spencera. Někteří autoři, jako např. W. G. Sumner a R. E. Park, se pokusili o umírněnou interpretaci sociálního darwinismu a integraci německé sociologie konfliktu, anglo-amerického empirismu a spencerovské evoluční teorie. S postupující

¹ Speier H., *Risk, Security and Modern Hero Worship*; v *Social Order and the Risk of War*, New York, G. W. Stewart, 1952.

² Cit. podle: Huntington S. P., *The Soldier and the State*, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1957, s. 144.

diferenciací věd se objevují i práce orientované psychologicky a antropologicky. Sociologie války se však vždy opírá spíše o abstraktní typologii. Armádní instituce jako specifická forma sociální organizace zatím stojí zcela mimo zájem společenských věd.

Ani katastrofická zkušenost první světové války nebyla natolik silným podnětem, aby vzbudila systematický zájem sociologické vědy. Armádní velení poskytl podporu především těm vědním oborům, které byly prakticky použitelné. Ke slovu

se dostala psychologie, jejíž poznatky bylo možno aplikovat při testování schopností a vloh amerických branců. Ani sociální důsledky první světové války (migrace černošského a venkovského obyvatelstva do měst, přesuny v ekonomické a kvalifikační struktuře i politické změny v mocenské struktuře USA) zatím neprobudily hlubší zájem sociologů. Jedinou výjimkou byl projekt „ekonomické a sociální historie světové války“ inspirovaný Carnegieho mírovou nadací.³

Tabulka 1: Přibližné početní stavy amerických ozbrojených sil v letech 1916-1968

1916	1918	1933	1939	1945	1948	1952	1960	1968
179 376	4 315 239	243 845	334 473	12 124 418	1 398 726	3 685 054	2 476 435	3 400 000

Zpracováno podle:

- K. Lang: *Technology and Career Management in the Military Establishment*; v M. Janowitz (vyd.): *The New Military*, cit.dílo, s. 42
- C. C. Moskos, Jr.: *The American Enlisted Man*, cit.dílo, s. 209

³ Carnegie Endowment for International Peace: *Summary of Organization and Work 1911-1941*, Washington, D. C., 1941.

K mobilizaci sociologie do služeb vojenských institucí bylo třeba mimořádně silného impulsu. Tím se stala druhá světová válka. Od čtyřicátých let tohoto století lze v americké historii zaznamenat novou etapu, která se vyznačuje:

- a) existencí několikamiliónové, stále armády, která se stala trvalým elementem sociální struktury USA a hluboce ovlivňuje společenský vývoj v zemi (tab. 1);
- b) existencí permanentních, velkých vojenských základů v zámorí, na nichž žije trvale 30—35 % všech příslušníků amerických ozbrojených sil (tab. 2).

Vojenská otázka se i ve Spojených státech stala integrální součástí otázky so-

ciální. V americké literatuře lze pozorovat snahu ospravedlňovat tuto změnu přírozenými důsledky druhé světové války a studené války. Ve skutečnosti však jde o prostou kontinuitu amerického expanzionismu, tentokrát na vyšší kvantitativní úrovni.

Na počátku 19. století neměl americký kapitál ještě důvody k dobývání kolonií, protože vlastní území poskytovalo dostatečný prostor pro rozšířenou reprodukci. Přesto již tehdy hledal trhy, pozice a opěrné body, zvláště na Dálném východě. Přejít na cestu imperialistického vývoje a ekonomické obtíže koncem 19. století byly již podnětem k otevřené expanzi. Za zády

Tabulka 2: Geografické rozmístění amerických ozbrojených sil v lednu 1968

	Geografická oblast	Počet příslušníků ozbrojených sil	Celkem
Západní polokoule a Atlantik	Karibská a Latinská Amerika Panama Kanada Island a Grónsko	30 000 10 000 5 000 5 000	50 000
Evropa	NSR Velká Británie Španělsko Ostatní Evropa 6. flotila (Středomoří)	230 000 25 000 10 000 35 000 30 000	330 000
Blízký Východ	Turecko Severní Afrika	15 000 15 000	30 000
Dálný Východ	Vietnam Jižní Korea Okinava Thajsko Japonsko Filipiny Tajvan Guam Ostatní Asie 7. flotila (Pacifik)	480 000 55 000 45 000 40 000 40 000 30 000 15 000 15 000 15 000 85 000	820 000
Celkem mimo území USA			1,230 000
Na území USA			2,170 000
Americké ozbrojené síly celkem			3,400 000

společnosti oddané demokratickým ideálům dokázali již tehdy američtí politikové ocenit vojenskou sílu. V roce 1854 obsadilo americké námořnictvo několik japonských ostrovů a přístav Napu, v roce 1864 bombardovaly válečné lodi USA japonský přístav Simonosaki, v roce 1871 korejskou pevnost Kanhua. Za španělsko-americké války obsazují americká vojska Filipíny, v roce 1900 vstupují do Číny. V roce 1902 okupují oblast Panamy a část Kolumbie. V letech 1906—1909 přichází na řadu Kuba, 1916—1924 Dominikánská republika, 1922—1923 Nicaragua, 1915—1934 Haiti. V roce 1908 demonstruje americké válečné loďstvo svou sílu u břehů Japonska a Číny a konečně v letech 1918—1920 se 8000 Američanů účastní protisovětské intervence v Rusku a v letech 1918—1923 zřizují Spojené státy vojenské základny v poraženém Německu. Pro americký lid bylo odhalení tohoto nebezpečného vývoje, který započal již před 100 lety, o to obtížnější, že až do druhé světové války stačily americkým imperialistickým kruhům k realizaci expanzionistických zájmů početné nevelké ozbrojené síly.

V předvečer druhé světové války se situace podstatně změnila. Americká vláda si byla vědoma toho, že blížící se válečný konflikt dosáhne netušených rozměrů a že Spojené státy budou potřebovat velkou, moderní armádu. Proto již v červnu 1941 provedla částečnou mobilizaci a zvýšila počet ozbrojených sil na 1,600.000 mužů. Přízrak budoucí války a s ní spjatých sociálních konfliktů probudil i zájem spolenčenskovědních kruhů. V *The American Journal of Sociology*, č. 3 (1941) byl poprvé publikován větší soubor studií o morálních a ideologických aspektech bojové činnosti vojsk. Sociologie, která v této době již překonala své spekulativní stadium a měla značné metodologické zkušenosti z průzkumu trhu a veřejného mínění, byla již s to nabídnout armádním autoritám aplikovatelné techniky empirického výzkumu důležitých oblastí života vojenské instituce.

⁴ *Studies in Social Psychology in World War II*, Princeton, New Jersey, Princeton University Press: I. sv.: Stouffer S. A., Suchman E. A., De Vinney L. C., Star S. A., Williams, Jr. R. M., *The American Soldier; Adjustment During Army Life*, 1949. — II. sv.: Stouffer S. A., Lumsdaine A. A., Lumsdaine M. H., Williams, Jr. R. M., Smith M. B., Janis I. L., Star S. A., Cottrell, Jr. L. S.: *The American Soldier; Combat and Its Aftermaths*, 1949. — III. sv.: Hovland C. I., Lumsdaine A. A., Sheffield F. D.: *Experiments on Mass Communication*, 1950. — IV. sv.: Stouffer S. A., Guttman L., Suchman E. A.,

Institucionální základna vojensko-sociologického výzkumu v USA

Několik měsíců před přepadením Pearl Harboru byl při oddělení informací a výchovy americké armády zřízen výzkumný odbor, mezi jehož zaměstnanci a spolupracovníky se objevily i známé osobnosti americké empirické sociologie, jako S. A. Stouffer, R. Likert, L. Guttman, P. F. Lazarsfeld a další. Od prosince 1941 do srpna 1945 uskutečnila tato instituce 195 výzkumných akcí, při nichž bylo dotazováno přes 500 000 vojáků. Výzkumný odbor zpracoval přes 300 zpráv pro příslušné armádní instituce. Nejčastěji používanou metodou byl systematický výzkum reprezentativního vzorku respondentů (nejčastěji 2000—3000 dotazovaných osob), přičemž nebyly výjimkou případy, kdy bylo dotazováno 10 000—23 000 vojáků. V letech 1949—1950, po sekundární analýze dat získaných na frontách druhé světové války, se objevilo na trhu monumentální dílo americké empirické sociologie *Sociálně psychologické výzkumy za II. světové války*.⁴ Současně v r. 1950 vydávají dva ze spolupracovníků S. A. Stouffera, R. K. Merton a P. F. Lazarsfeld, sborník statí *Kontinuity společenského výzkumu; studie o předmětu a metodách Amerického vojáka*⁵, jehož cílem bylo posunout rovinu analýzy na vyšší stupeň a přispět i ke zklidnění vlny kriticismu, která se v odborné veřejnosti proti *Sociálně psychologickým výzkumům* zvedla.

V ozbrojených silách sloužila řada sociologů a psychologů, kteří v roce 1946 publikovali své poznatky ve vlastním čísle Amerického sociologického časopisu.⁶ I mezi těmito autory najdeme známá jména, jako G. C. Homans, A. B. Hollingshead, R. C. Stone, A. Rose a další. K významným publikacím z období druhé světové války patří i práce E. A. Shilsa a M. Janowitze, *Soudržnost a dezintegrace wehrmachtu za II. světové války*,⁷ která se opírala o výzkum zajatých příslušníků nacistické armády a sehrála vý-

Lazarsfeld P. F., Star S. A., Clausen J. A.: *Measurement and Prediction*, 1950.

⁵ Merton R. K., Lazarsfeld P. F. (vyd.), *Continuities in Social Research; Studies in the Scope and Method of The American Soldier*, The Free Press, Glencoe, Illinois, 1950.

⁶ *The American Journal of Sociology*, March 1946, vol. LI, No. 5.

⁷ Shils E. A., Janowitz M., *Cohesion and Disintegration in the Wehrmacht in World War II*, Public Opinion Quarterly, 12, 1948, s. 280—311.

znamnou roli při studiu primárních vojenských skupin.

Těsně po válce zájem sociologů o vojenskou problematiku poněkud ochabl. Avšak pokračující vojensko-politická aktivita USA a postupná militarizace americké společnosti brzy pomohly překonat vzájemnou nedůvěru vojenských a univerzitních kruhů. Od r. 1947 postupně vznikají při ministerstvu obrany i u jednotlivých druhů vojsk vědecko-výzkumné základny, které spolupracují i s polovojenskými organizacemi, jako je The Rand Corporation, Special Operations Research Office, i s vědeckými nadacemi. Koncem padesátých let se stále častěji objevují i požadavky vládních a legislativních orgánů USA na výzkum specifických otázek vojenské politiky. Jsou zřizovány týmy, v kterých pracují sociologové z amerických universit. Americká sociologická společnost i další vědecko-výzkumné korporace přejímají patronát nad rozvojem sociologie vojenství s tím, že tento vědní obor může být užitečný nejen pro armádu, ale i pro testování obecné sociologie a sociologických metod a technik. V roce 1960 dochází k ustavení Meziuniverzitního semináře při chicagské universitě, který si vytyčuje tyto hlavní úkoly:

- a) hodnotit vojenskoso sociologické výzkumy,
- b) podněcovat zájem vědeckých pracovníků o účast na těchto výzkumech,
- c) získávat absolventy univerzit pro obor sociologie vojenství,
- d) orientovat dizertační práce k vojenskoso sociologické problematice.
- e) poskytovat podporu osobám, které se zabývají sociologií vojenství,
- f) pomáhat při zpracování společensko-vědních učebních pomůcek potřebných k výuce na vojenských akademiích, v kursech záložních důstojníků i na civilních univerzitách.

Integrace zájmů armádních, pedagogických a vědecko-výzkumných pracovišť se projevila ve zvýšení počtu i kvality vojenskoso sociologických studií, přičemž z několika set prací vystupují do popředí

především díla několika autorů, která profilují zaměření vojenskoso sociologické výzkumné koncepce.⁸ Rozvoj vojenskoso sociologického výzkumu v USA je produktem imperativů vyplývajících z momentálních potřeb americké vojenské politiky, konkrétní sociální objednávky i individuálního zájmu a erudice.

Druhá světová válka, válka v Koreji a zavedení všeobecné branné povinnosti orientovaly pozornost především k psychosociálním aspektům adaptace jedince ve vojenském prostředí. Vzhledem k stále trvajícím sociálním konfliktům uvnitř ozbrojených sil se průběžně zaměřoval zájem sociologů i ke strukturálním a funkcionálním otázkám vojenské organizace, zvláště od druhé poloviny padesátých let. V posledním desetiletí se dostávají do popředí problémy postavení armády ve společnosti, což zřejmě souvisí s postupující militarizací americké společnosti.

Rozvoj vojenskoso sociologického výzkumu není tedy produktem subjektivní vůle společenské vědy, ale je diktován potřebami americké společnosti řešit krizové a konfliktní jevy vojenského systému a vojenské politiky. Americká armáda nikdy nesplňovala představy o moderní, společensky angažované armádě, vyznačující se vysokým stupněm odpovědnosti a harmonickými sociálními vztahy. Naopak, i za druhé světové války musil S. A. Stouffer na základě empirických poznatků konstatovat nedostatek pozitivních bojových motivací:

„Průměrný americký voják neměl dostatek jasných, dobře formulovaných idejí a koncepcí, které by válku situovaly do souvislostí, v nichž by měla smysl a které by jí vtiskly ještě jiný význam než uznání nezbytnosti sebeobranu a nutnosti ukončit nepřijemnou práci a dostat se domů tak rychle, jak jen bylo možno...

...z řady důvodů neposkytuje postoj vojáků, zvláště k mnoha tradičním praktikám armádního života, příliš pěkný obraz.“⁹

Chování amerických vojáků za druhé světové války skutečně ukázalo příliš mno-

⁸ K nejvýznamnějším vojensko-sociologickým studiím z novějšího období patří: Janowitz M., *Sociology and the Military Establishment*, New York, Russell Sage Foundation, I. vyd. 1959, II. vyd. 1965. — Janowitz M., *The Professional Soldier*, The Free Press of Glencoe, 1960. — Lang K., *Military Sociology: A Trend Report and Bibliography*, Basil Blackwell, Oxford, 1965. — Huntington S. P., *The Soldier and the State*, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1957. —

Huntington S. P. (vyd.), *Changing Patterns of Military Politics*, The Free Press of Glencoe, 1962. — Janowitz M. (vyd.), *The New Military; Changing Patterns of Organization*, New York, Russell Sage Foundation, 1964. — Moskos C. C. Jr., *The American Enlisted Man*, New York, Russell Sage Foundation, 1970.

⁹ Stouffer S. A. a kol., *The American Soldier*, sv. II. cit. dílo, s. 593 a sv. I, cit. dílo, s. 4.

ho konfliktů nejen v jejich osobnostech, ale i v jejich sociálních rolích a v celkovém systému amerických ozbrojených sil. S. L. A. Marshall byl dalším z autorů, kteří nastavili zrcadlo americkému vojenskému systému,¹⁰ jehož principy se opíraly o názory osmnáctého století a který dával vojákům do rukou zbraně dvacátého století. Ostatně i obsáhla studie kolektivu autorů v čele s E. Ginzbergem *Nebojeschopný voják* z r. 1959¹¹ zpracovaná z podnětu presidenta D. Eisenhowera, znovu potvrdila psychicko-morální slabost amerických ozbrojených sil za druhé světové války. Spojené státy musily za války z různých důvodů propustit z armády kolem 2,354.000 mužů, přičemž 500 000 z nich pro psycho-neurotický šok. Současně se vojenské operace v Evropě protahovaly mimo jiné i proto, že se americkému velení nedostávalo asi 15 divizí.

Korejská válka znamenala úplné fiasko sociálního systému amerických ozbrojených sil. Válka se stala profesionálním byznysem zbaveným jakýchkoli ušlechtilých motivací. V Koreji došlo k masové demoralizaci amerických ozbrojených sil, jak dokazují studie E. Kinkeada a A. D. Bidermana.¹² Americký voják zde neobstál ani jako bojovník, ani jako zajatec. Na frontě byl na pokraji zhroucení, nebyl schopen obětavosti a celkově se vyznačoval nízkou morálkou. V zajetí pak zcela ztrácel smysl pro vojenskou čest a disciplínu, každý třetí zajatec „kolaboroval“ s nepřítelem, každý sedmý se dopouštěl „těžké kolaborace“. Nikdo ze zajatých Američanů se nepokusil o útek. Americké výzkumy potvrzují, že tyto negativní jevy nebyly způsobeny brutalitou zajateckých táborů, ale inherentními rysy amerického občana v uniformě.

Zatím nejsou známy komplexní výsledky sociologických výzkumů z vietnamského bojiště. Dílčí informace však naznačují, že destrukce jakýchkoli pozitivních hodnot, známá z korejské války, se zde reprodukuje na vyšší úrovni, což je mimo jiné způsobeno krajně nepopulárním charakterem této agresivní války i masovou negativní odezvou na toto dobrodružství v americké veřejnosti.

Voják a armáda

Jestliže první cesta za poznáním amerického vojenského systému vedla k výzkumu postojů, veřejného mínění a adaptačních procesů, nešlo o náhodu. Kromě zmíněných obav z akceschopnosti vojsk zde působily i tyto faktory:

- a) neopozitivistická, subjektivně idealistická koncepce americké sociologie,
- b) zkušenosti získané při průzkumu trhu a veřejného mínění v třicátých letech,
- c) přitažlivé podněty americké mikrosociologie, zejména školy skupinové dynamiky, která poskytovala soubor poznatků o chování malých sociálních skupin,
- d) okolnost, že americká sociologie vojenskosti vznikala bezprostředně na „válečném poli“, kde se jevové stránky individuálního i skupinového chování jevily jako nejsnáze měřitelné prvky sociální reality.

S. A. Stouffer sám zdůrazňuje, že k hlavním teoretickým zdrojům v práci výzkumného odboru patřily:

1. dynamická psychologie, vycházející z klinického výzkumu deviantního chování,
2. teorie učení, která navazovala na původní Pavlovovy objevy o podmíněných reflexech a která se cestou laboratorních výzkumů konstituovala v kompaktní teorii odměn a trestů,
3. sociální antropologie, která se zabývala výzkumem plastičnosti lidského organismu a přinesla cenné poznatky o vztazích lidského chování ke specifickým hodnotám daného sociokulturního prostředí,
4. sociologie, která výzkumný odbor inspirovala především svými poznatky ze skupinového chování, sociální stratifikace a mobility a zejména svou koncepcí sociálních rolí.

Tyto okolnosti současně vysvětlují, proč S. A. Stouffer rezignoval na analýzu hlubších sociálních procesů, strukturálních a ekologických faktorů a proč jeho dílo je spíše sociologií vojáka než sociologií armády.

Výzkumný odbor se věnoval především výzkumu adaptace civilisty ve vojenském prostředí a výzkumu jeho bojových moti-

¹⁰ Marshall S. L. A., *Men Against Fire*, William Morrow et Co., New York, 1947.

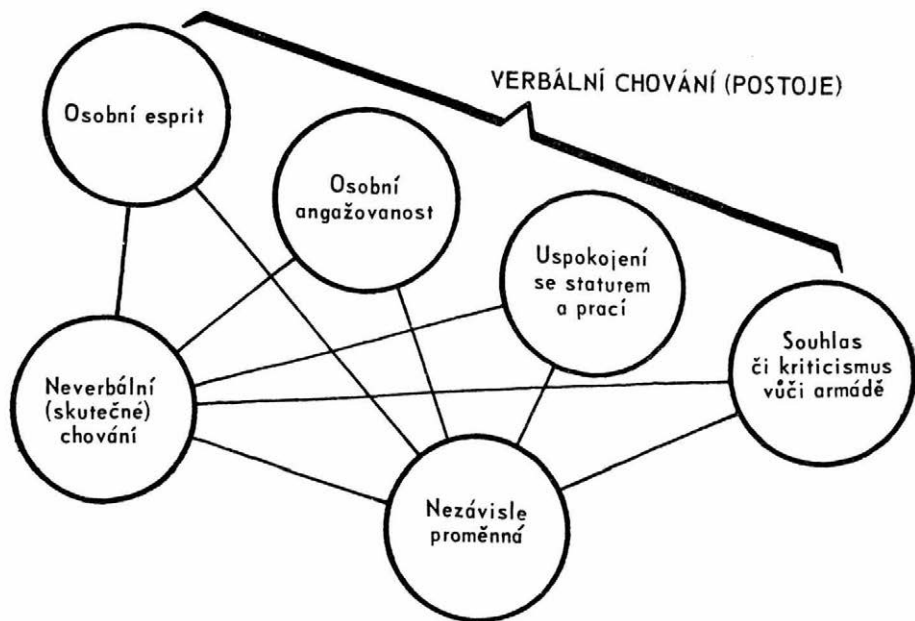
¹¹ Ginzberg E. a kol., *The Ineffective Soldier*, Columbia University Press, New York, 1959.

¹² Kinkead E., *In Every War But One*, New York, 1959, Biderman A. D., *March To Calumny*, New York, 1963.

vací. Na těchto faktorech se pokoušel řešit i složitější a odvozené problémy, jak to dokazují přehledy o sociální stratifikaci, sociální mobilitě, rasové otázce, experimenty s prostředky masové komunikace i pokusy o vědeckou predikci chování vojsk v různých bojových situacích. Výzkum měl i svůj politický význam, zejména tam, kde se dotýkal postojů k válečné politice USA, ke spojencům a k nepříteli.

Výzkumy, prováděné s neobyčejnou metodologickou důkladností, pomohly odhalit difference mezi jednotlivými kategoriemi vojáků, příčiny jejich averze vůči armádnímu autoritativnímu systému, některé významné problémy sociální mobility, vztah k technikám sociální kontroly i statutární a mocenské bariéry, které rozdělovaly důstojníky a mužstvo na dvě oddělené sociální kasty.

Tabulka 3: Schéma výzkumného modelu postojů vztahujících se k adaptaci vojáka

Zpracováno podle:

S. A. Stouffer a kol.: *The American Soldier*, sv. I., cit. dílo, s. 210

Tým S. A. Stouffera používal výzkumného modelu (tabulka 3), který při konečné interpretaci výsledků pomocí korelací v podstatě umožňoval postihnout jak poznávací, tak i emocionální a behaviorální složku postoje (i když nepracoval s příliš přesnou definicí „postoje“). Vedle verbálního chování (postojů) bylo zkoumáno i neverbální chování a jednotlivé faktory uváděny do souvislosti s nezávisle proměnnou, kterou většinou tvořilo vzdělání, věk, délka a charakter dosavadní vojenské služby, rodinný status apod. Teoretickým základem tohoto modelu byla skupinová koncepce morálky, chápáná jako produkt skupinového chování, verbálního i neverbálního, směřujícího ke korporativnímu úsilí k dosažení určitého společného cíle.

Při experimentech s prostředky masové komunikace, zvláště s filmovým seriálem *Za co bojujeme*, byl prokázán pozitivní vliv filmu na obohacení faktografických znalostí vojensko-politické situace v Evropě, nepotvrdila se však hypotéza, že by film měl podstatný vliv na politické postoje vojáků a jejich bojové motivace.

Výzkumy S. A. Stouffera pomohly identifikovat i řadu proměnných, které působily na chování vojáků přímo na bojišti. Z analýzy postojů a mínění se zrodil první komplexní psychologický portrét bojové činnosti jako extrémní stressové situace. V době války se výzkumný odbor zcela orientoval na rychlé poskytování informací armádnímu velení, což někdy bylo i na úkor kvality. Při poválečném zpracování empirických údajů bylo zkušeností z te-

rénního sběru informací využito k precizaci sociologických metod a technik. Patří sem především upřesnění výzkumného schématu postojů a mínění, aplikace interpretativní proměnné, rozlišení marginálního a parciálního typu interpretace výsledků, definování interpretace, explanace a specifikace výsledků apod. K teorii empirického výzkumu podstatně přispěla Guttmanova koncepce kumulativních stupnic, Suchmanova skalogramová technika a teorie výzkumu intenzitního komponentu postojů a Lazarsfeldova teorie latentních struktur. Tyto zkušenosti rozšířily sociologickou výzbroj sloužící k verifikaci zjištěných výsledků. Později se staly armádní výzkumy i podnětem k prohloubení teorie referenčních skupin (R. K. Merton) a orientovaly sociologický výzkum k problematice formální a neformální struktury ozbrojených sil.

S. A. Stouffer se s většinou svých spolupracovníků zařadil mezi přední reprezentanty neopozitivismu lundbergovského typu. To dokazuje i jeho vlastní teoretické krédo:

- „1. Společenská věda potřebuje teorie alespoň omezené platnosti, které lze operacionálně formulovat tak, aby byla možná verifikace, z které by bylo možno úspěšně odvozovat predikce nových specifických problémů.
2. Takové teorie vyžadují, aby objekty výzkumu byly izolovány a přesně popsány, nejlépe měřením.
3. Jakmile identifikujeme proměnné, musí být test adekvátnosti teorie ve srovnání s alternativními teoriemi rigorózní, nejraději prokazatelný kontrolovaným experimentem, či dokonce opakovatelný.“¹³

Pro pracovníky výzkumného odboru byla typická neochota zabývat se hlubšími sociálními procesy, rozvíjet teorii vojenské organizace, nechuť akceptovat pro svou „čistou“ vědu jakoukoli filosofii. Hlavním požadavkem byla operacionalizace všech pojmů, kategorií i hypotéz a snaha abstrahovat od všeho, co je „nepozorovatelné“ a naopak akcentovat jevy, které je možno měřit pomocí matematicko-statistických modelů. Tak se často za tabulkami a grafy *Sociálně psychologických*

výzkumů ztrácí komplexnost a proměnlivost společenských jevů, společenské jevy se redukují na jevy přírodní a člověk jako subjekt společenského vývoje přestává existovat. Extrémní neopozitivistická koncepce týmu S. A. Stouffera dala zbraně i do rukou početné řady kritiků, kteří autorům vytýkají, že jejich objevy ve skutečnosti neodhalily, proč Američané bojovali tak dobře, jak bojovali (H. Speier), proč Američané mohli vůbec vyhrát tolik bitev s tak nízkou morálkou (C. W. Mills). R. S. Lynd kritizuje zvláště eklektickou teoretickou orientaci S. A. Stouffera a někteří publicisté se především pozastavují nad tím, jak statistické metody vyhánějí amerického člověka z dějin a ponechávají jej v bezútěšném statistickém vakuu (A. M. Schlesinger).

Neopozitivistická koncepce týmu S. A. Stouffera patří k stinným stránkám jinak významného činu amerických vědců, kteří za druhé světové války položili základy k systematickému sociologickému výzkumu vojáka a jeho sociálního prostředí. Přispívá mimo jiné i k tomu, že obrovské, monumentální dílo empirické sociologie — *Americký voják* — se brzy zařadilo k archívním dokumentům, jež vzbuzují na nejvyšší zájem vojenských historiků.

Stoufferovy výzkumy představily amerického občana v uniformě jako vojáka nepolitického, jako pasivní objekt válečné mašinerie, který nedisponuje ani silnou vírou ve spravedlnost válečných cílů, ani se nevyznačuje smyslem pro osobní angažovanost. Současně však upozornily na faktor, který za jistých okolností může vysvětlit bojeschopnost vojsk i tam, kde se nedostává individuálních motivací. Tímto faktorem jsou primární vojenské skupiny. Po druhé světové válce došlo v americké sociologii vojenství přímo k horečnatému studiu malých vojenských skupin. Sociologové, žurnalisté i psychiatři objevují, že hlavní silou v boji je přítomnost kamaráda (S. L. A. Marshall), že lidé spíše bojují za někoho než proti někomu (R. R. Grinker, J. P. Spiegel), že mužstvo si zákonitě vytváří neformální „podzemí“ pro svou sebeobranu (A. Rose).

„Jako v případě jiných sociálních organizací je nezbytné vstoupit za formální strukturu do říše emocionálních a interpersonálních vztahů, abychom viděli, jak

¹³ Stouffer S. A. a kol., *The American Soldier*, sv. I. 4t. dílo, s. 51.

armáda opravdu funguje,¹⁴ upozorňuje neznámý autor v r. 1946. E. A. Shils a M. Janowitz v již citované práci o nacistickém wehrmachtu přímo definují schopnost vojáka k odporu jako „funkci jeho bezprostřední primární skupiny, čtyři nebo družstva zabránit sociální dezintegraci“.

Tato, do značné míry módní vlna způsobila, že až do poloviny padesátých let byl výzkum vojenské instituce pro mnohé autory synonymem výzkumu primárních skupin. Armáda se stala téměř přirozenou laboratoří a atraktivním objektem zájmu. Skupinová struktura byla zkoumána takřka v klinických podmínkách, avšak ne vždy bez simplifikací, impresionismu i vědecké nekázně. V tomto období byly měřeny osobnostní faktory ovlivňující sociální soudržnost, vlivy konkrétního sociálního prostředí, v kterém skupina žije i vlivy pramenící z konkrétní sociální situace. Ve výzkumech se angažovaly desítky autorů, mezi nimi E. A. Shils, M. Janowitz, P. L. Berkman, R. W. Little a další. Vojenskopsychologický výzkum se tak postupně vymaňoval ze zajetí deskriptivního empirismu a stereotypních anket a dotazníků a orientoval se na některé hlubší sociální vazby, struktury a funkce, i když zatím v mikrostrukturálních dimenzích. Tato etapa vojenskopsychologického výzkumu přispěla k identifikaci některých významných faktorů, které ovlivňují sociální soudržnost primárních skupin, jako je např. charakter bojové činnosti, význam bojového poslání, typ vojenské organizace, způsob nahrazování ztrát, charakter bojové techniky, činnost velitelů malých jednotek a homogenita vojenského prostředí.

K zvlášť podnětným patřily studie, které se zabývaly funkcemi a rolmi primárních skupin v systému formální vojenské organizace. E. A. Shils a R. W. Little prokázali, že ačkoli si primární vojenské skupiny vytvářejí vlastní protektivní standardy chování, projevují současně tendenci k integraci a ke splývání s institucionální armádní strukturou. Obecně vzato, mohou primární vojenské skupiny:

a) plnit funkci protiváhy vůči formální vojenské organizaci a vyznávat defenzivní, protektivní hodnotový systém;

- b) akceptovat cíle formální vojenské organizace, transformovat je ve spektru vlastních potřeb a přispívat k syntéze zájmů obou sociálních struktur;
- c) doplňovat a posilovat vliv formální vojenské struktury.

Empirické výzkumy pomohly odhalit i mechanismus vzniku, fungování i zániku primárních skupin a odhalily i limity očekávaného chování jednotlivců, které sankcionovala jak formální, tak i neformální vojenská struktura. Jedinci pohybující se za hranicemi těchto limitů („hrdinové“ a „ulejváci“) se dostávali na pozice sociálních izolantů a ohrožovali sociální soudržnost skupin.

Přes některé pokusy se však nepodařilo americkému sociologickému výzkumu uspokojivě vyřešit otázku interakce primárních vojenských skupin se sociálním systémem a hodnotovou orientací globální společnosti.

Americké vojenské velení i společenská věda měly zájem i na poznání dynamiky sociálních procesů v primárních vojenských skupinách za extrémní stressové situace. Při těchto výzkumech byla odhalena řada činitelů útočících na sociabilitu a sociometrický status primárních skupin. Avšak konečné poznatky, k nimž dospěl R. W. Little v Koreji a které byly v r. 1960 ověřovány při tzv. grónském experimentu, již předznamenávaly konec intenzivního zájmu o výzkum vojenské mikrostruktury. Ukázalo se, že primární skupiny v mezích situací rychle podléhají rozkladu a původní skupinová solidarita se mění v „zrntou“ strukturu pozůstávající z dyadických vazeb dvou osob. Lze předpokládat, že ani výzkumy prováděné ve Vietnamu nekladou tak velký důraz na význam primárních skupin, jako tomu bylo těsně po válce, kdy docházelo k extrémnímu zveličování jejich role. Primární skupiny byly pokládány za základní, ne-li jediné stavební kameny bojeschopnosti vojsk, přičemž docházelo k naprosté negaci civilních a celospolečenských hodnot, cílů formální vojenské organizace i individuálních pudů sebezáchovy. Z tohoto hlediska je přijatelnější nová koncepce, kterou ve své studii o americkém vojáku formuluje C. C. Moskos:

¹⁴ Anonymous: *Informal Social Organization in the Army*, v *The American Journal of Sociology*, March 1946, vol. LI, No. 5, s. 365.

„Bojová motivace vyvěrá ze spojení individuálního sebezájmu, primárně skupinových procesů a přesvědčení, které vojáci sdílejí. Ideologická a primárně skupinová explanace nejsou v rozporu.“¹⁵

Období, kdy v americké sociologii vojenství převládal zájem o mikrostrukturální problematiku, bylo neobyčejně plodné. Přineslo však současně příliš mnoho otazníků, na jejichž vyřešení americká sociologie dosud čeká. Absolutizace významu primárních skupin vedla k negaci konkrétně historických jevů a k podceňování makrostrukturální problematiky. Tato invaze psychologismu a behaviorismu do amerického vojenskociologického výzkumu byla vedle teoretických stimulů (tradice americké mikrosociologie) podporována i rozpaky nad nedostatkem etických a ideových hodnot, které by mohly výrazněji podpořit bojové motivace amerického vojáka. Empiricky prokázány nedostatky pozitivních motivací za druhé světové války a morální bankrot v Koreji nutně inspirovaly velení i společenskou vědu k hledání náhradních mechanismů upevňování bojového ducha vojsk. Faktická existence primárních vojenských skupin byla jednou z variant řešení tohoto problému.

Armáda

Koncem padesátých let měla americká sociologie vojenství již k dispozici větší počet studií o dílčích otázkách života armádní instituce. Psychosociální orientace však poskytovala jen malý prostor pro analýzu krizových a konfliktních jevů ozbrojených sil jako sociálního systému. Vystal požadavek změny v zaměření vojenskociologického výzkumu směrem k hlubším strukturálním a funkcionálním aspektům vojenské organizace. Tuto změnu umožnily i dva podněty teoretického charakteru:

- a) poznatky, k nimž dospěla průmyslová sociologie při analýze sociálních struktur a rolí ve výrobním procesu a při výzkumu sociálních důsledků vědeckotechnické revoluce,
- b) vliv strukturálně funkcionalistické koncepce T. Parsonse, který za ohnisko sociologické vědy označil společenské instituce a jejich elementy.

Pod vlivem těchto poznatků přestává být armáda objektem pouhého „fotografování“ a stává se objektem systematické sociologické analýzy. Tato změna není výsledkem jednorázové teoretické intervence, ale je umožněna postupnou kumulací dílčích poznatků, z nichž postupně vyrostly obrysy sociologického portréту armádní instituce. V americké sociologii je možno rozlišit v podstatě trojí přístup k řešení tohoto úkolu:

1. Výzkumy komparativního typu, které se zaměřují na odhalení identických, či odlišných rysů vojenských a civilních organizací a svými závěry spíše přispívají k rozvoji sociologie organizace než k rozvoji sociologie vojenství. Avšak i pro tyto účely byla armáda přitažlivým objektem, neboť elementy formální organizace jsou v ní snáze pozorovatelné, zjevné a plně rozvinuté, zatímco v organizacích civilního typu mohou být latentní a méně vyhraněné.
2. Výzkumy, které se zaměřují na rozdíly mezi vojenskou organizací a civilními organizacemi a které jsou typické pro poválečné období a svým způsobem reagují na zavedení všeobecné branné povinnosti a těžkosti a strádání vojenské služby. Tato orientace, podobně jako u S. A. Stouffera, nutně vedla k zdůraznění jevových stránek vojenské donucovací struktury a k preferování procesů adaptace a socializace ve vojenském prostředí.
3. Výzkumy vycházející z předpokladu, že vojenská organizace je funkčně adaptovaným systémem řízeného násilí. Taková koncepce byla krokem vpřed, protože opouštěla rovinu formálního měření markantních znaků vojenské instituce a kladla otázky jejich funkční či disfunkční hodnoty.

Již S. A. Stouffer, i když se omezoval na jevové stránky vojenského života, zdůraznil, že „...osobní motivy a vztahy samy o sobě neurčují organizaci v boji... vyjádřeno jinak, nejlepším prediktorem bojového chování jednotlivce je prostý fakt jeho institucionální role: vědomí, že člověk je spíše voják než civilista.“¹⁶

Obdobně řada dalších sociologů již těsně po druhé světové válce zdůrazňuje klí-

¹⁵ Moskos C. C., Jr., *The American Enlisted Man*, cit. dílo, s. 135.

¹⁶Stouffer S. A. a kol., *The American Soldier*, sv. II., cit. dílo, s. 101.

čový význam institucionálních faktorů v boji. H. Speier volá po analýze pravidel a praktik, které ovládají život organizace, R. C. Stone zjišťuje, že i malá jednotka, letecká eskadra, je totálním sociálním systémem, H. Brotz a E. Wilson definují armádu jako společnost založenou na rozkazu, přísně stratifikovanou, soběstačnou a atomizovanou. Od konce války se objevují charakteristiky, které — jak lze sledovat i u C. H. Page, R. H. Turnera, H. Elvina — zařazují vojenskou organizaci do kategorie byrokratických organizací (ve smyslu Maxe Webera, K. Mannheima i T. Parsonse). Nechybí ani hlasy akceptující Goffmanovu koncepci „totálních institucí“.

Nejdůležitějším úkolem však nebylo podat úplnou definici armádní organizace, ale postihnout hluboké sociální procesy, které bylo možno pozorovat v armádní organizaci zvláště v padesátých letech. Tyto procesy byly vyvolány řadou objektivních faktorů:

1. trvalým růstem početních stavů amerických ozbrojených sil,
2. sociálními vlivy, které vstupovaly do vojenského organismu s každým novým brancem a projevovaly se v přezíravém postoji k formální autoritě, v očekávání jednání „rovného s rovným“ a respektování kvalifikace a výkonu,
3. důsledky vědeckotechnické revoluce ve vojenství, spjatými se zaváděním nových systémů bojové techniky vyžadujících kvalifikovaný, manažerský typ řízení,
4. vlivy vojenskostrategickými, které vyplývaly z charakteru nukleární války i z americké vojenskostrategické koncepce atomového zastrasování.

Při řešení těchto otázek se střetávaly v podstatě dva rozdílné přístupy: Prvý spočíval v obraně tradičních představ o armádě jako polofeudální organizaci s rysy zcela neslučitelnými s jakoukoli civilní institucí. Hlavním argumentem zastánců této koncepce byly funkční aspekty bojové situace, které byly zvláště patrné v bojových a pohotovostních jednotkách a které vyžadovaly přísnou, centralizovanou, hierarchickou strukturu. Zdá se, že i strategie omezených válek zastávaná J. F. Kennedym posilovala pozice této sociologické teorie. Druhý přístup spočíval v hypotéze,

že v důsledku uvedených sociálních a technologických přeměn dochází ke konvergenci vojenských a civilních struktur.

Iniciátorem tohoto směru v americkém vojenskociologickém myšlení byl M. Janowitz, který koncem padesátých let formuloval pět hypotéz, v jejichž světle se klasický model vojenské byrokracie stává anachronismem.¹⁷ Podle M. Janowitze dosáhla éra institucionální diferenciacie ozbrojených sil v 19. století svého limitu a nastává epocha splývání civilních a vojenských struktur. Důsledky tohoto procesu se projevují:

- a) ve změně vojenské autority založené na dominanci v autoritu opírající se o skupinový konsensus a přesvědčení,
- b) ve stírání kvalifikačních rozdílů mezi vojáky a civilisty v důsledku stále rostoucí potřeby takových odborností, které mají svůj protějšek ve výrobní sféře,
- c) ve změnách rekruční základny velitelského sboru, která se z úzké, relativně výše postavené sociální vrstvy mění v širokou, společensky reprezentativnější základnu,
- d) v nových typech životní dráhy vojáků z povolání,
- e) ve stoupajícím významu politických aspektů vojenské aktivity.

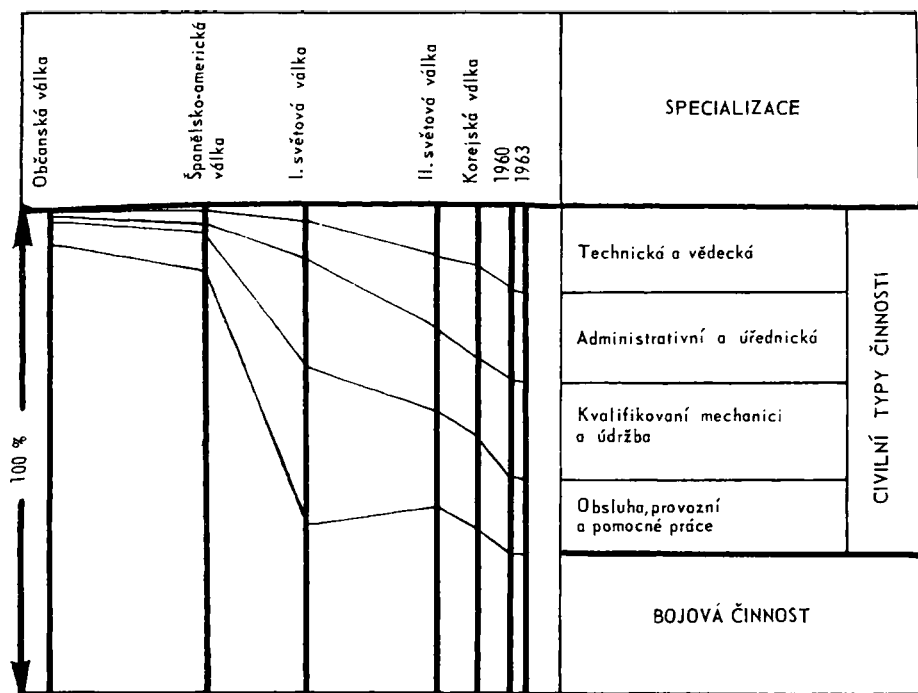
M. Janowitz opřel své úvahy o analýzu velkého množství sociologických studií z minulého období. Výchozím momentem pro něho byla analýza změn ve struktuře vojenských činností (tab. 4). Svým pojetím analýzy armádní instituce dlouhodobě ovlivnil zaměření vojenskociologického výzkumu, přestože nejnovější údaje naznačují, že konvergence vojenských a civilních struktur dosáhla již koncem padesátých let svého maxima.

Změny ve struktuře vojenských činností vedou k pronikavým změnám v sociální struktuře armádní organizace. Dochází k inflaci speciálních technických a štábních funkcí. Tradiční vertikální linie velitelské autority se mění a síť velitelských vztahů, která dříve měla klasický tvar pyramidy, se přibližuje tvaru broušeného diamantu. Tradiční autorita je oslabována nezbytnou účastí expertů v procesu rozhodování. Celý proces vyvolává inflaci vojenských hod-

¹⁷ Viz Janowitz M., *Changing Patterns of Organizational Authority: The Military Establishment*, Adm. Science Quarterly, vol. 3., March, 1959, 473–493;

a dále *Sociology and the Military Establishment* (cit. dílo) a *The Professional Soldier* (cit. dílo).

Tabulka 4: Odborná specializace mužstva armády USA od občanské války do roku 1963

Zpracováno podle:

a) M. Janowitz: *Sociology and the Military Establishment*, cit. dílo, s. 31

b) C. C. Moskos, Jr.: *The American Enlisted Man*, cit. dílo, s. 202

ností, zejména na středních stupních velitelské hierarchie. Vertikální výkon autority ustupuje do pozadí a je nahrazován kooperací a výměnou činností. Tyto změny hluboce zasahují i do oblasti prestiže a statutárních vztahů. Vedle formálních komunikačních kanálů vzniká neformální komunikační síť, která je pro svou rychlost a přesnost akceptována i nadřizenou autoritou. Technologické změny navíc volají i po nové koncepci kázně, neboť v soudobé válce stoupá závislost organizace na iniciativě jednotlivců a malých vojenských skupin. Tyto hluboké sociální procesy se prosazují jen v boji s vojenským tradicionalismem a konzervatismem, vedou k vleklým konfliktům sociálních rolí, které destruktivně působí na totální systém armádní instituce.

„V období fantastických přeměn stojí vojenské velení tváří v tvář téměř nepřetržité organizační krizi.“¹⁸

Zaujetí M. Janowitze a dalších sociologů pro radikální společenské přeměny armád-

ní organizace vedlo u jiných autorů k zdůraznění skutečnosti, že vliv techniky na sociální organizaci má své limity a armáda zejména pro svou bojovou funkci, element válečného heroismu, iracionální tradice a sentimenty trvale musí odolávat změnám ohrožujícím podstatu její organizační efektivity.

Diskuse kolem této otázky pokračuje ve formě dílčích monografických studií zabývajících se různými stránkami života vojenské instituce. Sociologický výzkum zastihuje v této etapě vojenskou organizaci v pohybu hlubokých sociálních přeměn a konfliktů, jejichž důsledky nelze dohlédnout. V tom je bezesporu přínos systemologického přístupu k výzkumu armádní instituce. Současně tato etapa výzkumu přináší i regresivní stránky strukturálně funkcionalistické koncepce, především zdůrazňováním kontinuity daného sociálního systému, apologetikou sociálního statu quo a hledáním univerzálních scientistních zákonitostí vývoje moderních ozbrojených

¹⁸ Janowitz M., *Sociology and the Military Establishment*, cit. dílo, s. 24.

sil. Sociologie se sice již dostala do makrostrukturálních dimenzí vojenského systému, avšak pro teleologické zaujetí a pro neochotu akceptovat závislost vojenských struktur na dané společenskoeconomické formaci zbývá z bohaté sítě sociálních vztahů pouze technologicko-funkční skelet. A tak pouze tam, kde sociologové sahají k analýze objektivních, materiálních procesů, odhalují dialektické vztahy uvnitř daného systému a akceptují i historicko-genetickou metodu, lze sledovat teoreticko-metodologické přednosti tohoto institucionalistického pojetí vojenskociologického výzkumu.

Armáda a společnost

Vztahy armády a společnosti patří k nejfrekvencovanějším objektům vojenskociologického výzkumu v šedesátých letech. Zahrnují pestrou škálu problémů, počínaje výzkumem rekručních systémů a konče studiemi o funkcích vojenských režimů v zemích třetího světa. Z metodologického hlediska lze akceptovat typologii K. Langa, který rozlišuje:

- a) funkcionální integraci armády a společnosti, která zahrnuje tu rovinu sociálních vztahů, které odhalují funkční závislost ozbrojených sil jako jednoho z elementů sociálního systému na jiných elementech a na společnosti jako celku,
- b) normativní integraci, která zdůrazňuje vztahy mezi normami a činností jednotlivých elementů sociálního systému a umožňuje určit stupeň harmonie, disharmonie, deviaci či integrace ve vztazích armády a společnosti.

„Bojeschopnost armády (definovaná z hlediska organizačních rolí) jistě není klíčem k vojenské moci společnosti. V dějinách a bezesporu i dnes je pravděpodobně rozhodující úroveň techniky spolu se schopností mobilizovat, udržovat a mít ve stavu pohotovosti odpovídající bojovou sílu a zdroje, ať již při výchozích úvahách respektujeme jejich potenciální užitečnost či nikoliv... Způsob, jakým se bojová síla a ostatní zdroje zabezpečují a rozdělují mezi oba sektory, může být chápán jako širší

systém, v kterém jsou ozbrojené síly funkčně integrovány.“¹⁹

Z tohoto hlediska jsou také vojenské systémy chápány jako „úplná soustava opatření, jejichž prostřednictvím se mobilizují bojové síly i zdroje pro eventuální použití násilí, přičemž tato soustava může být pokládána za systém funkčně integrovaný ve společnosti jako celku.“²⁰

V této rovině výzkumu zajímají sociologii především sociální mechanismy rekrutace a výběru vojsk, sociální stratifikace, diferenciací funkcí mezi vojenským a civilním personálem a zpětný vliv těchto faktorů na společnost. Vedle prací opírajících se o empirická data dochází v této oblasti v některých případech i k sociologické abstrakci, jako je tomu u M. D. Felda,²¹ který dělí vojenské systémy podle více méně formalistických hledisek na:

- a) systémy založené na dominanci (systémy vnitřní a vnější dominance),
- b) systémy založené na rovnosti (uzavřené, otevřené nebo ideologické).

V empirickém pojetí převládá analýza konkrétních typů vojenských systémů, jako např. praetoriánského státu, státu občansko-vojenského a systému „národ ve zbraň“ (D. C. Rapoport) nebo fungování systémů povinné vojenské služby, dobrovolnických, miličních a smíšených systémů.

Značná pozornost je věnována prestiži vojenského povolání a vojenské služby v očích americké veřejnosti. Výzkumy z Cornell University z r. 1952 prokázaly, že 83 % z 2975 studentů zaujímá negativní postoj k praktikám amerického vojenského systému. Gallupovy výzkumy z r. 1955 odhalily velmi nízkou prestiž vojenského povolání, které je hodnoceno níže než tradiční civilní profese. Národní středisko pro výzkum veřejného mínění provedlo v letech 1947 a 1963 reprezentativní výzkum prestiže 90 povolání. V obou případech poddůstojník s hodností desátníka je situován na počátku poslední třetiny povolání s nejnižší prestiží, důstojník v hodnosti kapitána uzavírá první třetinu povolání s nejvyšší prestiží.

Klesající prestiž vojenské služby povzbuzuje i zájem armádního velení o sociologické výzkumy rekruční politiky, která

¹⁹ Lang K., *Military Sociology*, cit. dílo, s. 13.

²⁰ Lang K., *Military Sociology: A Preliminary Report on a Bibliographical Survey*, Conference on Armed Forces and Society, London, Sept. 14th, 15th and 16th, 1967, cyklostyl. výtisk, s. 2.

²¹ Feld M. D., *A Typology of Military Organization* v Public Policy, vyd. Friedrich C. J. a Harris S. E., Harvard School of Public Administration, 1955, s. 3-40.

trpí hlubokými vnitřními konflikty. Rekrutační systém je sám o sobě raritou, neboť umožňuje asi 30 způsobů, jak „splnit“ vojenskou povinnost. Vzhledem k postupující profesionalizaci a stoupajícím nákladům spojených s výcvikem specialistů hledají americké ozbrojené síly za pomoci sociologického výzkumu i různé pobídkové systémy, které by umožnily účinně dosáhnout cíle s minimálními náklady.

Do této sféry výzkumu patří i výzkumy personalistiky, charakteru a řízení vojenské kariéry, sociálního a důchodového zabezpečení. apod. Problematika vojenských systémů je navíc komplikována i rostoucími kvalifikačními požadavky a ubýváním méně rozvinutých geografických oblastí, které tradičně byly rezervou bojové síly.

Z hlediska civilní společnosti je neméně závažným činitelem vliv demobilizovaných nebo propuštěných vojáků v sociální struktuře Spojených států. V roce 1969 měly USA 26,000.000 válečných veteránů. Od r. 1946 do r. 1970 strávilo přes 7,000.000 Američanů část svého života na vojenských základnách v zámoří (nepočítaje v to Koreu a Vietnam). Nejzávažnější problém však naznačil A. D. Biderman, který se dlouhodobě zabýval sociologickou problematikou penzionovaných vojáků z povolání. Bude-li vývoj pokračovat tak rychle jako dosud, budou mít USA v roce 1979 přes 1,000.000 civilistů, kteří ztrávili ve vojenských stejnokrojích 20–25 let svého života. Tato skutečnost nastoluje nejen tíživou otázku důchodového zabezpečení, ale i problém tzv. druhé životní kariéry, a souvisí s celkovým trendem stále stoupajícího vlivu vojáků v hospodářském, politickém i kulturním životě USA.

Vztahy armády a společnosti v „normativní“ rovině jsou sledovány ze dvou hledisek:

- a) z hlediska „normální“ účasti ve společenském a politickém systému,
- b) z hlediska násilných intervencí ozbrojených sil v politice.

S. P. Huntington, který se zabývá těmito problémy i teoreticky, chápe vztah armády a společnosti jako „systém složený ze vzájemně závislých komponentů“. K hlavním komponentům patří:

- a) formální, strukturální pozice vojenských institucí ve vládě,
- b) neformální role a vlivy vojenských skupin ve společnosti,
- c) charakter ideologie vojenských i nevojenských skupin.

Interakce těchto elementů kmitá kolem equilibria, momentu rovnováhy autority, vlivu a ideologie vojenských a civilních skupin. Podle autora je cílem vojenské bezpečnostní politiky:

„vytvořit na institucionální úrovni takový systém vztahů armády a společnosti, který by maximalizoval vojenskou bezpečnost při minimálním obětování ostatních hodnot.“²²

Optimálního řešení lze dosáhnout neustálým vyrovnáváním moci a postojů vojenských a civilních skupin, neboť vojenské systémy se konstituují na průsečíku a) funkcionálního imperativu, který vyplývá z ohrožení národní bezpečnosti a b) společnostního imperativu, který je produktem sociálních sil, ideologií a institucí dominujících v americké společnosti. Tato aplikace „parsonsovského“ schématu ve vojenství funguje i jako metodologický princip empirických výzkumů, kde se v popředí objevuje především problematika tzv. civilní kontroly nad ozbrojenými silami a militarizace americké společnosti.

Obavy z rostoucího vlivu militaristů vedly H. D. Lasswella již v roce 1937 k formulování politologické hypotézy „kasárenského státu“.²³ Jeho teoretická konstrukce, k níž se později několikrát vrátil, je reakcí liberála na znepokojivý růst vlivu vojenských elit v sociální struktuře. Je svéráznou aplikací spencerismu v podmínkách nové bojové techniky. „Kasárenský stát“ představuje takový typ koalice, ve které se vojenské skupiny přímo, či nepřímo podílejí na předem nepředpokládané politické a administrativní moci a ohrožují společnost svým autoritativním, centralizovaným despotismem.

Rostoucí vliv mocenských skupin disponujících dříve nepředstavitelnými prostředky donucení ostatně vzbuzoval pozornost i řady dalších autorů, především C. W. Millse:

²² Huntington S. P., *The Soldier and the State*, cit. dílo, s. 2.

²³ Viz: Lasswell H. D., a) *Sino-Japanese Crisis: The Garrison State versus Civilian State*, China Quarterly, XI, 1937, s. 643–649; b) *The Garrison*

State, v *The American Journal of Sociology*, vol. XLVI, No. 4, 1941, s. 455–468; c) *The Garrison State Hypothesis Today* v Huntington S. P. (vyd.): *Changing Patterns of Military Politics*, cit. dílo, s. 51–69.

„Nikdy předtím tak málo lidí nečinilo tak osudová rozhodnutí pro tak mnoho lidí, kteří sami jsou tak bezmocní. Diktátorství je pouze jedním projevem této skutečnosti. Masové armády po celém světě jsou jejím živoucím ztělesněním... Moc je impersonálním příznakem: ti, kdož se jí chápou, znají jen její techniky, ale ne konce.“²⁴

I když tito autoři ignorují třídní podmíněnost ozbrojeného násilí a jeho konkrétní historické role v dějinách a chápou násilí jako „prvotní hřích“ a absolutní zdroj zla, obrazejí pozornost ke krizovým oblastem společenského vývoje. Situace je ještě nebezpečnější tam (a k tomuto názoru dospěl C. W. Mills v *Mocenské elitě*), kde vojáci nejsou pouhým nástrojem impersonální moci, ale sami se derou k moci nebo alespoň usilují o adekvátní podíl na tvorbě rozhodnutí. Taková je americká skutečnost v druhé polovině dvacátého století, jak dokazují i empirické údaje shromážděné C. W. Millsem, M. Janowitzem, S. P. Huntingtonem a dalšími autory. Ve světle amerického „vojensko-průmyslového komplexu“, vojenského pojetí skutečnosti, se pak i Huntingtonovy subjektivistické konstrukce o ideálním, „rovnovážném“ uspořádání vztahů mezi prezidentem USA, ministrem obrany, kongresem a sborem náčelníků štábů stávají pseudovědeckou fikcí.

Podle údajů J. J. Corsona a J. P. Harrise²⁵ kontrolovalo americké ministerstvo války do roku 1940 zhruba 400.000 osob. V r. 1962 bylo ministerstvu obrany přímo podřízeno 3.750.000 osob, k nimž je nutno přičíst dalších 8.500.000 lidí pracujících v institucích zabezpečujících americké ozbrojené síly a 8–10 miliónů dalších občanů, kteří se dostali do nepřímé závislosti na vojenské politice USA. Vojenská exekutiva prolíná prostřednictvím svých dvacíti hlavních institucí celým ekonomickým, politickým i kulturním životem země. Stále větší počet vojáků vstupuje do zaměstnaneckých vztahů k výrobním, politickým i vzdělávacím organizacím. Nad Spojenými státy se vznáší přízrak militarismu, jehož nositeli nejsou jen vojáci, ale i „civilní militaristé“, jak na toto nebezpečí upozornil již před válkou A. Vagts i M. Janowitz.

M. Janowitz rozlišuje 4 základní typy uspořádání vztahů armády a společnosti:

- aristokratický model, typický pro západoevropské státy před zánikem feudalismu,
- demokratický model, v kterém jsou civilní a vojenské struktury ostře odděleny,
- totalitní model, spočívající na subjektivní, ideologické formě civilní kontroly a
- model kasárenského státu.

Tato formalistická typologie, která zdůrazňuje jevové stránky vztahů armády a společnosti a odmítá třídní determinanty ozbrojeného násilí, má jen omezenou gnoseologickou platnost. Přesto ve spojení s výsledky empirických výzkumů ospravedlňuje závěr, že americká společnost spíše vstříc „kasárenskému státu“, zvláště je-li tento vývoj podporován takovými politologickými koncepcemi, jaké předkládá S. P. Huntington:

„Podle dějinného vývoje byly ctnosti West Pointu nectnostmi USA a zlozvyky armády ctnostmi Ameriky. Avšak dnes se může Amerika více naučit od West Pointu než West Point od Ameriky. Na vojácích, obráncích pořádku spočívá velká odpovědnost. Největší službou, kterou mohou prokázat, je, aby zůstali věrni sami sobě, sloužili mlčenlivě a statečně jako praví vojáci. Jestliže se zřeknou vojenského ducha, zničí nejprve sami sebe a potom i svůj národ. Dovolí-li civilisté vojákům, aby zůstali věrni vojenskému standardu, mohou národy nalézt samy spásu a bezpečí tím, že přijmou tyto zásady vojenského standardu za své.“²⁶

Spojené státy nemají podle výsledků své vlastní sociologické vědy na vybranou mnoho variant. Buď Janowitzovu koncepci splývání civilních a vojenských struktur, která by koneckonců vedla k přeměně amerických ozbrojených sil v profesionální armádu „strážního typu“. Nebo postupující integraci zájmů velkoburžoazie, politických a vojenských skupin, tedy další upevňování „vojensko-industriálního komplexu“, jehož výsledkem by bylo akceptování vojenských principů jako základního opěrného sloupu existence americké společnosti.

²⁴ Mills C. W., *The Social Role of the Intellectual* v Horowitz I. L. (vyd.): *Power, Politics and People*, New York, 1962, s. 295.

²⁵ Corson J., Harris J. P., *Public Administration*

in Modern Society, Mc Graw-Hill, New York, 1963.

²⁶ Huntington S. P., *The Soldier and the State*, cit. dílo, s. 466–467.

O budoucnosti však nerozhodnou teoretické konstrukce vědy, ale objektivní společensko-ekonomické procesy v USA a ve světě spolu s aktivním bojem lidových mas proti militarismu, imperialistické expanzi a válce.

Z tohoto hlediska je nutno označit za realistické především ty ojedinělé hlasy amerických sociologů, kteří si jako C. C. Moskos, Jr. uvědomují dilemata americké budoucnosti:

„Je třeba důrazně podtrhnout, že stojím v totální opozici vůči národní politice, která vede k americkému dobrodružství v zámořích. Z jakéhokoli hlediska – morálního, fyzického, pragmatického nebo symbolického – americká intervence ve Vietnamu nemá nic společného se svědomím a je neospravedlnitelná... místo odsuzování vojáků v uniformě, měli by se předmětem našeho kritického zájmu stát civilní militaristé, kteří podněcují oheň antikomunismu... Válka ve Vietnamu je poslední intervencí Spojených států proti sociální revoluci. Naše národní zájmy, tak jak byly definovány, nás již dovedly k intervencím proti sociálním revolucím v Guatemale, v Íránu, na Kubě, v Dominikánské republice, právě tak jako ve Vietnamu. Je nutno podrobit kritice sociální systém, který plodí takovou kontrarevoluční koncepci národního zájmu.“²⁷

Celkový pohled na sociologický výzkum vztahů armády a společnosti v USA potvrzuje, že sociologie je zde vystavena většímu riziku mystifikace a subjektivismu než v předchozích oblastech. Makrostrukturální oblast ztěžuje aplikaci exaktních výzkumných metod, výzkum má před sebou složitější síť obtížněji identifikovatelných vztahů a nezbytný interdisciplinární přístup k těmto komplexním sociálním jevům otevírá snáze prostor nejen pro eklekticismus, ale i scientismus a formalismus. Výzkum vztahů armády a společnosti je navíc natolik citlivou otázkou politiky, a v tom smyslu i politické moci, že lze jen ztěžii eliminovat politické a ideologické intervence. Celkový sociologický portrét vztahů armády a společnosti v USA poskytuje řadu cenných empirických poznatků. Ve svém komplexu však zatím nedává adekvátní odpověď na osudovou otázku dalšího vývoje americké společnosti.

Předmět a funkce sociologie vojenství v USA

Americká sociologie vojenství disponuje rozsáhlým souborem poznatků. Netvoří však ucelený teoretický systém. V ovzduší amerického pragmatismu ani problematika předmětu vojenskociologického výzkumu příliš neznepokojuje jednotlivé autory. Za třicet let výzkumné činnosti se vyhranily určité obrysy, které tvoří referenční rámec sociologie vojenství:

- a) sociologie vojáka,
- b) sociologie vojenského povolání,
- c) sociologie vojenského systému,
- d) sociologie vojenské organizace,
- e) sociologie vztahů armády a společnosti,
- f) sociologie války.

Obecně je předmět sociologie vojenství chápán v širokém slova smyslu jako „soubor všech struktur a situací, v kterých použití organizovaného násilí nebo ozbrojených sil vystupuje jako prvotní faktor. buď jako předpoklad nebo překážka k dosažení určitého společenského cíle“ (K. Lang). Sociologie vojenství je pokládána za aplikovanou disciplínu jako kterýkoli jiný obor sociologie.

V povědomí amerických sociologů vystupuje tento vědní obor především v podobě „čisté“, neutrální vědy. Základní filosofii se stává požadavek „objektivity“.

S. P. Huntington deklaruje tento princip i pomocí tautologické definice sociologické teorie:

„Jedním z měřítek teorie je stupeň, na jakém je teorie s to zvládnout a vysvětlit všechna relevantní fakta. Jiným a důležitějším měřítkem je stupeň, na jakém je teorie schopna zvládnout a vysvětlit tato fakta lépe než jiná teorie.“²⁸

Stejně tak M. Janowitz zdůrazňuje objektivistickou koncepci vojenskociologického výzkumu:

„Sociologie vojenských institucí byla a je zahalena otázkou hodnot, zvláště hodnot sociologa. Základním předpokladem, kterým se řídím ve své práci je, že výzkum vojenských institucí musí být předmětem vědecké analýzy; aby se stal předmětem vědecké analýzy, musíme k výzkumu přistupovat na realistické základně. Bylo nezbytné usilovat o odstranění zkomolenin,

²⁷ Moskos C. C., Jr. *The American Enlisted Man*, cit. dílo, s. 184.

²⁸ Huntington S. P., *The Soldier and the State*, cit. dílo, (předmluva).

které pramení ze skrytých, i když explicitních jednostranností nebo z nátlaku politických cílů. Sociologie vojenství se stane významným počinem jedině tehdy, budou-li vědci schopni projektovat sami sebe do institucionálního života armády.²⁹

Avšak celkový obraz americké sociologie vojenství vypovídá spíše o silných vazbách vědecko-výzkumných pracovišť k mocenským a armádním autoritám než o vědecké autonomii.

S. A. Stouffer byl první, kdo se dostal do palby kritiky právě pro byrokratické, účelové zaměření své výzkumné činnosti. Humanisticky orientovaní sociologové a publicisté projeví obavy nad tím, že jeho výzkumy se mohou změnit ze služby občanům v demokracii ve službu těm, kteří kontrolují americkou společnost (A. M. Lee). R. S. Lynd se rovněž pozastavuje nad sociální funkcí vojenskociologického výzkumu:

„Tyto svazky ilustrují (týká se publ. *Americký voják* — pozn. aut.) jak je věda obratně využívána k výběru a řízení lidí pro účely, které nevyplývají z jejich vlastních záměrů... jak přeměnit ustrašené rekruty v neurvalé vojáky, kteří mají vybojovat válku, vedenou pro cíle, kterým nerozumějí.“³⁰

C. W. Mills dokazuje na příkladu S. A. Stouffera, jak je „možné administrativně použít společenského výzkumu, aniž bychom se zabývali problémy společenské vědy“.

Byrokratizace vědy a její vstup do zaměstnaneckého poměru k hospodářským, politickým a v Stoufferově případě i k vojenským institucím znepokojovaly zastánce akademické svobody již ve třicátých a čtyřicátých letech. Není tajemstvím, že již činnost armádního výzkumného odboru za druhé světové války sloužila k formulování zcela konkrétních sociotechnických opatření — ke zpracování demobilizačních plánů, k přípravě návrhů vojenských zákonů, k formování zahraniční politiky USA a pomáhala velitelům amerických ozbrojených sil i v jejich praktické činnosti. S. A. Stouffer si sám toto dilema uvědomoval: „Jako vedoucí profesionálního štábu jsem vždy stál tváří v tvář dilematu.

Abych pomohl armádě nebo pomohl „prodat“ výzkum armádě, musel jsem se především nejvíce zaměřovat na to, co se žádalo a co bylo prodejné. Když jsem usiloval o dlouhodobé výzkumy, podstupoval jsem riziko, že budu podezírán z pokusů využívat situace pro společenskou vědu a v některých případech jsem byl podrobován cenzuře ze strany nadřízených. Když jsme kooptovali naše nejlepší teoretiky pro vedení operativních průzkumů, které po praktické i politické stránce měly velkou faktickou důležitost, setkávali jsme se s odporem těchto teoretiků, protože tyto průzkumy pro ně znamenaly frustraci. Nervy byly často napjaté na obou stranách.“³¹

Po 25 letech, které uplynuly od té doby, se zdá, že tyto problémy již nikoho nevzrušují. Převaha sociotechnické funkce vojenskociologického výzkumu se stala nezvratnou skutečností a prostor pro specifické zájmy základního vědeckého výzkumu zbývá pouze na okraj vědeckovýzkumného úsilí. V této sociální roli se americká sociologie vojenství nemůže zbavit odpovědnosti za svůj podíl na budování válečné mašinerie a na formování vojensko-politických a strategických koncepcí Spojených států. Hledají-li někteří autoři východisko v koncepci „čisté“ vědy a věří-li v sociologii nezávislou na hodnotovém systému americké společnosti a její třídní struktuře, jde o iluze postrádající jakékoli racionální zdůvodnění. Cesta není v scientismu, ale ve spojení s těmi proudy americké angažované sociologie, které vyjadřují zájmy progresivních sil americké společnosti.

Резюме

Йозеф Грабе: Социологические исследования в вооруженных силах США

Американская социология военного дела вплоть до второй мировой войны отставала от военно-политической активности США. Специфические социально-экономические и географические условия были причиной того, что ни военная экспансия, ни участие в первой мировой войне не привели к более глубокому интересу к социологическому исследованию вооруженного насилия. Только в течение второй мировой войны были созданы социальные

²⁹ Janowitz M., (vyd.), *The New Military*, cit. dílo, s. 8.

³⁰ Lynd R. S., *The Science of Inhuman Relations*, New Republic, 27. 8. 1949, cit. podle Mills C. W.: *The Sociological Imagination*, New York, Oxford University Press, 1959, s. 115.

³¹ Stouffer S. A., *Some Afterthoughts of a Contributor to the American Soldier* v Merton R. K., Lazarsfeld P. F.: *Continuities in Social Research*, cit. dílo, s. 201.

в институциональные условия для экстенсивного развития социологии военного дела.

Исследовательский отдел армии под руководством С. А. Стауффа занимался в первой очереди адаптацией солдат и их боевым поведением. Неопозитивистская теоретическая концепция не дала возможности обнаружить более глубокие социальные процессы военной институции, но все-таки она способствовала приобретению широкого комплекса эмпирических знаний и совершенствованию методов и техник социологического исследования. В связи со сведениями разных авторов, полученными в течение войны в Корее, стала на первом плане военного исследования основная проблема: отсутствие положительных, благородных боевых мотиваций у американского солдата.

В послевоенное время интерес социологов сосредоточился на исследовании микроструктуры армии. Динамика первичных групп, их функции и роли считались часто основным конститутивным фактором военной эффективности. Этот плодородный период психологизма и бихевиоризма привел к подробным знаниям неформальной структуры вооруженных сил, но он не дал возможность указать знания в связи с социальной системой военной институции и глобального общества.

Влияние структурно-функциональной школы и до того времени приобретенные знания сделали возможным в конце пятидесятых годов подойти к систематическому анализу армии как социальной организации. Концепция М. Джановица, исходящая из анализа технологических и социальных изменений американских вооруженных сил, содействовала обнаружению серьезных социальных конфликтов и кризисных явлений современной военной институции и вызвала интерес к монографическому исследованию отдельных областей военной формальной структуры и военной профессии. Несмотря на положительные результаты, этот период несет знаки регрессивной стороны функционализма, сциентизма и универсализма; он отказывается от анализа классовых и социально-экономических детерминантов вооруженного насилия.

Эта теоретическая ограниченность выступает на первый план особенно при обследовании положения армии в обществе в шестидесятых годах. С одной стороны социологи обращают внимание на функциональную интеграцию армии и общества (проблемы военной системы), с другой стороны на нормативную интеграцию, которая заводит их в область политологического изучения интеракции военных и гражданских учреждений. Для американской общественной науки представляют большое значение в первой очереди эмпирические сведения, обнаруживающие милитаризацию общества. Теоретические конструкции Х. Д. Ласвела, С. П. Хантингтона и М. Пновича из-за своего субъективно-идеалистического и формалистского характера не дают, как правило, соответствующего ответа на роковой вопрос о дальнейшем развитии американского общества. Наоборот, некоторые из них являются прямой аналогией военного духа США.

Американская социология военного дела не составляет цельную теоретическую систему. Она является прикладной социологической дисциплиной, охватывающей широкие референционные рамки структур и ситуаций, в пределах которых ангажируется вооруженное насилие. Иллюзии о «чистой науке» заводят многих авторов на подвожде камня объективизма. На самом деле американское военное социологическое исследование припадает с самого начала участие в строительстве американской военной машины и в концепции военной политики. Будущее американской социологии не состоит в «сциентизме», но в связи с ангажированной общественной наукой, выражающей интересы прогрессивных сил американского общества.

Summary

Josef Hrabě: Sociological Research in the USA Armed Forces

Until World War II, the American military sociology lagged behind the military-political activity of the USA. Due to the specific socio-economic and geographic conditions, both the military expansiveness and the participation in World War I failed to excite greater interest in the sociological research into armed violence. It was as late as World War II that the social and institutional conditions for an extensive development of military sociology took their rise.

S. A. Stouffer's Army Research Branch dealt particularly with the adjustment of the soldiers and with their fighting behaviour. The neo-positivistic theoretical conception did not contribute to the discovery of deeper social processes taking place in the military institution; nevertheless, it helped acquire an extensive collection of empirical findings and improve the methods and techniques of sociological research. Together with the findings of other authors concerned especially with the Korean war, the war researches placed to the fore the key problem: the lack of positive, noble military motivations on the part of the American soldier.

In the post-war period, the sociologists' interest was focused on the research into the micro-structure of the Army. The dynamics of primary groups, their functions and roles were often considered to be the basic constitutive factor of military efficiency. This fertile period of psychology and behaviourism led to a detailed knowledge of the informal structure of the armed forces but did not provide the possibility of establishing connections between the findings and the social system of the military institution and the global society.

At the end of the fifties, the influence of the structurally functionalistic school and the previous findings provided the possibility to start with the systematic analysis of the army as a social organization. M. Janowitz' conception based on the analysis of the technological and social transformation of the American armed forces contributed to the

discovery of significant social conflicts and critical phenomena of the modern military institution and also inspired the interest in the monographic research into partial areas of the formal military structure and the military profession. In spite of positive results, this period is stigmatized by the regressive aspect of functionalism, scientism, universalism and by resigning the analysis of class and socio-economic determinants of armed violence.

This theoretical limitation has come to the fore especially in the sixties on the occasion of the research into the status of the army in society. On the one hand, the sociologists are concerned with the functional integration of the army and society (problem of military system) and, on the other hand, with the normative integration leading them to political studies of the interactions between military and civil institutions. It is the empirical findings revealing the militarization of the society that are of a special significance for the American social science. As a rule,

H. D. Lasswell's, S. P. Huntington's and M. Janowitz' theoretical constructions, owing to their subjectively idealistic and formalistic character, do not offer an adequate answer to the question as to the further development of the American society. On the contrary, some of them represent a direct apology of the military service prevailing in the USA.

The American military sociology does not form any complete theoretical system. It is an applied sociological discipline covering a broad reference frame of structures and situations involving armed violence. The illusions of a "pure" science lead many authors to the reefs of objectivism. In reality, the American military-sociological research has participated, since its beginning, in the construction of the American war machinery and in drafting the military policy. The future of the American military sociology lies not in scientism but in its close connection with the involved social science expressing the interests of the progressive forces of the American society.